
1993, LETO NARAVNIH LJUDSTEV

Damjan J. Ovsec

17

Malo ostane, če tako dolgo pljuvajo v tvojo dušo.

(Tamara Gliminova, sibirsko ljudstvo Kanti)

Edini, ki imajo pravico graditi na našem ozemlju jezove, so bobri.

(Veliki poglavar plemena Krijev (Cree) Matthew Coon-Come)

Pričujoči zapis je nastal v želji, da bi se spomnili, da je leto 1993 posvečeno vsem naravnim ljudstvom sveta, kot so to določili Združeni narodi. To se je v planetarni zgodovini zgodilo prvič in kaže, da se v odnosu do teh ljudstev stvari spreminjajo na bolje, čeprav po polževo.¹ Večina svetovnih vlad, zlasti demokratičnih, je zavzela do zapostavljenih in izumirajočih naravnih ljudstev takoimenovano pozitivno stališče. To pomeni, da so za ta ljudstva pripravljene storiti tudi nekaj konkretnega in se prenehati igrati z njihovo usodo le teoretično, na papirju. Na papirju so namreč zadeve precej urejene, v praksi pa vlada moralni, etični in pravni nered. Vendar skoraj ni vlade katere od držav, kjer živijo naravna ljudstva, ki bi hotela le-tem pomagati iz človekoljubnih ozirov. Do preobrata v odnosu do staroselcev je prišlo iz drugih razlogov. Na eni strani pritiskajo na vlade in zahtevajo svoje pravice čedalje bolj organizirana naravna ljudstva in njihovi predstavniki, katerim se pridružuje zdaj bolj osveščeno javno mnenje, na drugi strani pritiskajo na vlade razne, zlasti evropske človekoljubne organizacije, tem pa se pridružujejo tudi ekonomski pritiski. Bančne korporacije zahodnih demokratičnih držav namreč skoraj nočejo več investirati denarja v deželah, kjer so naravna ljudstva močno zapostavljena, oziroma nočejo financirati projektov, ki bi življenjsko okolje naravnih ljudstev še bolj načeli ali celo uničili.

Treba je poudariti, da je splošno zanimanje npr. evropske ali ameriške javnosti za kulturo tretjega sveta ali, kot to radi imenujejo, za »eksoetična« ljudstva in njihov način življenja, le-tem bolj malo koristilo. Čeprav nikakor ne gre zanikati napora etnologov in

¹ Zapis je nastal na pobudo pisca, ki je vse leto zaman čakal, da bo o tem pisal kdo drug. Ker je bila redakcija Etnologa takorekoč že zaključena, je članek po vsebini in dolžini močno omejen, čeprav njegov avtor razpolaga z najnovejšimi in za stroko gotovo zanimivimi podatki, kar je razvidno iz opomb.

antropologov, ki so ga vložili v prepričevanje politikov in javnih medijev o tem, kako tragična je sedanost in prihodnost naravnih ljudstev, je vendar treba priznati, da so zanje največ napravila različna ekološka gibanja, kar dandanašnji seveda potrjuje tezo o močni in logični naravni povezanosti etnologije in ekologije.

18

Vlade držav, kjer živijo naravna ljudstva, popuščajo slednjim v prid še vedno le zaradi ekonomskih razlogov, ki pa imajo paradoksalno naravo. Vlade in korporacije bi rade izkoriščale naravno bogastvo v pokrajinah, kjer živijo naravna ljudstva zato, da bi obogateli, izkoriščanje pa je vezano na močne denarne injekcije, ki so jih doslej dobili od mednarodnih bančnih posojil. Zahodne banke pa so tovrstno investiranje začele močno zmanjševati ter pritiskajo na posamezne vlade, naj najprej uredijo vprašanja staroselcev. V takem kroženju interesov prihaja seveda tudi do hudih zlorab, vendar deluje kot nekakšen filter zavedanje, da bo preveliko izkoriščanje naravnih virov udarilo nazaj kot bumerang. Skratka, vlade držav, kjer živijo naravna ljudstva, bolj kot usoda le-teh skrbijo posledice ekološkega naravnovesja, ki utegne še bolj uničiti že itak šibke državne ekonomije. To je seveda svojevrsten cinizem, ki pa ima vsaj to dobro stran, da »ščiti«, če mu že ljudje niso mar, naravo. Pristaviti pa moram, da navedeno ne velja v enaki moči za ekonomske gigante, kakršna sta npr. ZDA in Kanada. Tam se bolj kot ekonomskega bojijo moralnega bumeranga.

V mednarodnem pravu uzakonjene človekove pravice že dolgo nalagajo državam, da bi ščitile naravne kulture, ki so kljub temu začele hitro propadati. Zato kaže, da je bolje potrkati na lastni interes posameznih držav, saj je prizadevanje, da bi ohranili okolje domačinov (in njihove kulture), objektivna nujnost tudi za tiste, ki so že otopeli za pravičnost. Vladajoče svetovne kulture ne morejo ohraniti svetovnega ekološkega in etnološkega zdravja, ne da bi jim pri tem pomagale ogrožene kulture. Biološka raznovrstnost je neločljivo povezana s kulturno.²

Naravna ljudstva so edini varuhi obsežnih skoraj nedotaknjenih življenjskih okolij v nedostopnih predelih vseh kontinentov. Ta ozemlja, ki skupaj obsegajo območje, večje od Avstralije, oskrbujejo pomembne ekološke sisteme: uravnavajo hidrološke cikle, vzdržujejo lokalno in svetovno klimatsko stabilnost in nudijo zatočišče bogati biološki in genetski raznovrstnosti.³

Ozemlja naravnih ljudstev lahko nudijo ogroženim rastlinskim in živalskim vrstam varnejše zatočišče kot vsi svetovni rezervati. Poleg tega imajo naravna ljudstva ključ do vseh oblik biološke raznovrstnosti. Imajo ekološko znanje, vgrajeno v njihov jezik, šege in delovanje, ki se lahko kosa s knjižnicami sodobne znanosti.⁴ Po oceni je npr. v mehiških gozdovih 3000 koristnih snovi, ki jih poznajo le Indijanci. Ljudstvo Šuarov iz ekvadorskih amazonskih nižin uporablja 800 vrst rastlin, in sicer v zdravstvu, prehrani, krmi, gorivu, gradnji, ribolovu in za lovske potrebščine.⁵ Navadno naravna ljudstva veliko vedo o ekoloških procesih, ki vplivajo na možnost uporabe naravnih virov, poznajo pa tudi

² Alan Thein Durning, Pomoč naravnim ljudstvom, poglavje 5, Zemlja 1993 (Lester Brown et con.) Bohinj 1993. Poročilo inštituta Worldwatch o prizadevanju za okolju prijazno družbo, str. 89-112, prevedel in priredil D.J. Ovsec.

³ A.T. Durning, n.d., str. 89-90.

⁴ Površino območij, ki jih naseljujejo naravna ljudstva, je ocenil na podlagi obsežne dokumentacije inštitut Worldwatch. Starost podatkov: leta 1990-1992, z izjemo U.K. Ecological Press 1989: The Colombian Amazon).

⁵ D.M. Warren, ed., Indigenous Agricultural Knowledge Systems and Development, New York 1991. Opomba 56, A.T. Durning, n.d., str. 255. Opombe na koncu zbornika Zemlja 1993.

različne možnosti uporabe teh virov. Južnopacifiški otočani znajo do dneva in ure natančno napovedati začetek drstenja posameznih rib. Lovci na kite so skeptičnim morskim biologom dokazali, da se vrsta kita seli pod ledenimi skladi zamrznjenega morja. Obalni avstralski staroselci ločijo med osemdesetimi različnimi stanji bibavice itd.⁶

Pri gospodarjenju z gozdovi, travniki, kmetijami, divjadjo in ribjimi lovišči uporabljajo naravna ljudstva nešteto tehnik. Jasno je, da domorodci precej bolj kvalitetno upravljajo s svojim ozemljem, kot to počno drugi na sosednjih ozemljih. To jim narekuje, kot vemo, njihova tradicija, šege, plemenski miti in simboli, verovanje ... Znana je trditev, da bo tropski gozd obstajal le toliko časa, dokler bodo tam živela naravna ljudstva. Vendar se načini, kako naravna ljudstva ohranjajo svoje okolje, zelo razlikujejo; prav tako, kot se tradicionalne in moderne tehnike razlikujejo po učinkovitosti. Cilj je seveda univerzalen: preživetje v daljšem obdobju.⁷

Ob vseh težavah v zvezi z naravnimi ljudstvi še vedno ni rešena naslednja: kdo so naravna ljudstva, kaj jih določa? Pri nas nimamo zanje rešenega niti ustreznega poimenovanja.⁸ Dejstvo je, da naravna ljudstva živijo na vseh kontinentih, skoraj v vseh državah. Najlažje jih določimo po njihovem posebnem načinu življenja in sedanjih okoliščinah. Mnogi antropologi pa vztrajajo pri tem, da neko ljudstvo samo sebe označi za naravno, ko meni, da gre za člane posebnega oziroma različnega ljudstva glede na druga ljudstva ali narode, ki jih obdajajo. Kljub temu pa imajo mnoge naravne kulture številne skupne značilnosti, ki jih pomagajo opisati, če že ne opredeliti.⁹

Tipično je, da gre za potomce prvotnih prebivalcev območja, ki so ga kasneje prevzeli močnejši tujci. Od prevladujoče skupine v državi se ločijo po jeziku, kulturi ali religiji. Večina ima poseben tradicionalen odnos do zemlje in naravnih bogastev. Po odnosu do svojega okolja se tako delno sami odločajo. Navadno živijo v uravnoveženem gospodarstvu, ki jim pomaga preživeti, ali pa se s tako vrsto gospodarstva skušajo tesneje povezati. Mnogi so potomci ribičev, nomadskih in sezonskih pastirjev, gozdnih kmetov, ki se selijo, ali preprostih poljedelcev. Njihovi socialni odnosi so pogosto plemenski, značilno zanje je kolektivno uporabljanje naravnih virov, poznajo pa tudi gosto mrežo vezi med posamezniki ter skupinsko odločanje s konsenzom starejših.¹⁰

Po jezikih, ki so najboljši označevalci različnosti kultur, lahko razdelimo vsa ljudstva sveta na 6000 skupin. Naravna ljudstva jih predstavljajo od 4000 do 5000. Od pet in pol milijard prebivalcev našega sveta štejemo med naravna ljudstva od 195 do 625 milijonov ljudi. (Ta razpon je tako velik seveda zaradi različnih definicij, kdo je pripadnik naravnega ljudstva ali domorodec. Višje številke zaznamujejo etnije, ki nimajo politične avtonomije, npr. Tibetanci, Kurdi in Zuluji, medtem ko nižje pomenijo le manjše subnacionalne družbe.) V določenih državah, zlasti pa tistih, ki so jih v zadnjih petih stoletjih poselili

⁶ Nietschmann, Traditional Sea Terriories, Resources and Rights in Torres Strait, Sidney 1992.

⁷ Opomba št. 44 (a.T. Durning, n.d.).

⁸ Zdi se mi, da etnologi zvečine uporabljamo izraz »naravna ljudstva«, ki se mi osebno zdi ustrezen, ni pa dovolj natančen. Angleži največ uporabljajo izraz »indigenous« (peoples), kar pomeni »domač«, »prvoten«; indigene lahko prevedemo s »praprebivalec«, »domačin«. Pri nas uporabljamo še izraze »staroselec«, »domačin«, »aborigen« (iz avstralske angleščine). Kdo se more spomniti boljši izraz? Žal pri nas ljudje različnih strok še kar naprej za ta ljudstva uporabljajo povsem neustrezen in pejorativen izraz »primitivci«.

⁹ A.T. Durning, n.d., str. 90.

¹⁰ J. Burger, Indigenous Peoples, A Global Quest for Justice, London 1987. R.K. Hitchcock, Indigenous Peoples: Working Definitions, Society for Applied Anthropology, Oklahoma City 1992.

Evropejci, je sorazmerno lahko prešteti domačo populacijo. Kontrastne črte med naravnimi ljudstvi in etničnimi manjšinami pa je v Aziji in Afriki težko potegniti, ker je kulturna različnost tam največja.¹¹

Človeške kulture, žal, zelo hitro izginjajo. Izginjanje svetovne kulturne različnosti gre z roko v roki z izginjanjem bioloških raznovrstnosti. Antropolog Jason Clay¹² je zapisal, da je bilo v tem stoletju iztrebljenih več naravnih ljudstev kot v kateremkoli drugem v zgodovini. Samo Brazilija je izgubila v prvi polovici stoletja 87 plemen. Od leta 1800 je izginila tretjina severnoameriških jezikov in dve tretjini avstralskih - največ med njimi po letu 1900.¹³

20

Znano je, da kulture izumirajo še hitreje kot ljudstva, ki jim pripadajo. Jezikoslovec Michael Krauss z univerze Alaska meni, da bo polovica jezikov na svetu (pomislimo za kakšno zakladnico človeške intelektualne in duhovne dediščine gre!) - izginila v enem stoletju. Ti jeziki in verjetno tudi njim pripadajoče kulture se prenašajo na premajhno število otrok, da bi bilo to dovolj za njihov obstanek. Krauss primerja te kulture z živalskimi vrstami, ki so obsojene na izumrtje, ker je njihovo število padlo pod prag, ki zagotavlja ustrezno reprodukcijo. Od vseh jezikov je le pet odstotkov relativno varnih, ker jih govori vsaj pol milijona ljudi.¹⁴ Od vseh človeških jezikov jih kar 60% govorijo le v devetih državah sveta. Od teh devetih kulturnih centrov jih je šest na seznamu držav z izredno veliko biološko raznovrstnostjo. Gre za države, ki imajo izjemno veliko število različnih živalskih in rastlinskih vrst. Podobno se na vrhu seznama z največjo kulturno raznovrstnostjo znajdetata dve tretjini držav z izjemno biološko raznovrstnostjo. V vsaki govorijo več kot sto jezikov.

Po vsem svetu praktično ni nikjer več naravnih ljudstev, ki bi ostala popolnoma izolirana od nacionalne družbe. Večje nacije so s svojimi kulturami asimilirale domačinske skupine z indoktrinacijo ali pa s surovo silo. Posledica tega je, da brez sprememb le redki sledijo izročilu prednikov. Za primer: polovica severnoameriških Indijancev in novozelandskih Maorov živi v mestih.¹⁵

Naravna ljudstva z ogroženimi kulturami pogosto končajo na dnu nacionalne ekonomije. Pogosto so prvi, ki jih pošiljajo za državo v vojno (Namibija, Filipini) in zadnji, ki gredo na delo (brezposelnost v kanadski indijanski skupnosti znaša 50%). Največ jih je med migracijskimi delavci v Indiji, med berači v Mehiki in v rudnikih urana v ZDA. Pogosto se ukvarjajo s sivo ekonomijo: na severu Tajske gojijo droge, v ZDA vodijo kockarske kazinoje, na Tajvanu, v Indiji, na Tajskem... prodajajo svoje hčerke za prostitutke. Povsod so žrtve močnega rasizma. Indijski adivasi ali plemenska ljudstva doživljajo težave, ki so primerljive le z »nedotakljivimi«, indijsko najnižjo kasto.¹⁶

Nižji oziroma manjvredni položaj naravnih ljudstev je ponekod uzakonjen v nacionalni zakonodaji, kar omogoča, da prihaja do nadaljnjih zlorab na institucionalni način.¹⁷ Jasno je, da je zatiranje, ki ga skoraj povsod po svetu prenašajo domačini,

11 M. Krauss, *The World Languages in Crisis*, Language marec 1992.

12 Cambridge, Massachusetts. Opomba A.T. Durning, n.d., str. 249.

13 n.d.

14 M. Krauss, n.d.

15 A.T. Durning, n.d., opomba št. 10, str. 250.

16 isti, opomba št. 11, str. 250.

17 isti, opomba št. 12, str. 250.

neizbrisno zaznamovalo njihovo duševnost, ki se kaže v kroničnih depresijah, alkoholizmu, mamilih, splošni sovražnosti, skratka, v socialnem razkroju.

Seveda nam prostor ne dopušča, da bi se težav in problematike, ki tarejo ta hip svetovna naravna ljudstva, lotili podrobneje. Vendar najnovjših podatkov ne manjka. Zato naj sklenemo ta bežen zapis z nečim bolj optimističnim.

Domorodci, staroselci, naravna ljudstva ali kakorkoli jih že imenujemo, so začela mukotrpen, opozicijski boj za svoje pravice bolj organizirano oziroma povezano šele pred dvajsetimi leti. Od leta 1970 so se namreč začela hitro širiti lokalna aktivistična gibanja (tako prevajam ameriški izraz »green grass movements«). Tako gibanje je npr. leta 1992 pripeljalo 2500 pohodnikov iz džungelske province Pastaza v Ekvadorju proti glavnemu mestu Quito. Na svoji poti so dobivali od dne do dne večjo podporo.¹⁸ Lokalna aktivistična gibanja najdemo dandanes povsod med naravnimi ljudstvi, pa naj bodo le-ta šele v povojih, tako kot na Filipinih, ali pa zrela, kot v Ekvadorju. Najštevilčnejša in najuspešnejša so tam, kjer so politični sistemi demokratični in kjer delujejo pravni sistemi, torej v državah, kot so ZDA, Kanada, Nova Zelandija, Švedska in Avstralija. Seveda je tudi tu kup zlorab in nejasnosti. Vendar imajo npr. severnoameriški Indijanci sedaj že generacijo nadarjenih pravnikov, ki znajo zakon »belega človeka«, kot to imenujejo, obrniti v svojo korist in pridobiti Indijancem nazaj pradavna ozemlja in pravice do vodá. V nedemokratičnih družbah (zlasti v Afriki, ponekod v Aziji in Južni Ameriki) so težave že s tem, da se gibanja naravnih ljudstev sploh sprožijo.¹⁹

Kljub vsemu so sedaj regionalna in svetovna srečanja o pravicah domorodcev nekaj povsem običajnega. Junija leta 1992, so bile npr. organizirane v Riu de Janeiru kar tri konference. Najstarejša vrsta srečanj so bila letna zasedanja ženevske delovne skupine Združenih narodov o naravnih ljudstvih. Ustanovila jo je komisija za človekove pravice Združenih narodov leta 1982. Delovna skupina snuje splošno deklaracijo o pravicah naravnih ljudstev. Inačica iz leta 1992 določa: »Naravna ljudstva imajo kolektivno in individualno pravico do lastnine in nadzorovanja ozemelj in teritorijev, ki so jih tradicionalno naseljevala ali drugače uporabljala. To vključuje pravico do popolnega priznanja njihovih lastnih zakonov in šeg, zemljiškoposestnega sistema, upravnih institucij ter pravico, da država preprečuje kakršnokoli vmešavanje v te pravice ali njihovo prilastitev.«²⁰

Ta deklaracija tesno sledi Mednarodni konvenciji delavskih organizacij 169, ki je stopila v veljavo septembra leta 1991 in zahteva spoštovanje kulturne integritete naravnih ljudstev. Konvencija 169 je glede na prejšnje dokumente o naravnih ljudstvih, ki so domorodce spodbujali k asimilaciji in »modernizaciji« njihovih kultur, precejšen napredek. Pomislimo, a je še leta 1980 katerakoli vlada v Združenih narodih zadrževala, da je ravnanje z njihovimi »Indijanci« njihova stvar. To zdaj ni več mogoče.²¹

Organizacij, ki so se (dobesedno) specializirale za pomoč domorodcem, je na svetu že na stotine. V Braziliji npr. spremlja ozemeljske zahteve Indijancev Ekumenski center

¹⁸ March On Quito, South and Meso American Indian Information Center Newsletter, Oakland, Cal., pomlad/poletje 1992.

¹⁹ Kamerun po Halpin, Indigenous Peoples and the Tropical Forestry Action Plan. Glej Zemlja 1993, Bohinj 1993, opomba 68, str. 256.

²⁰ Osnutek besedila deklaracije, Julian Burger, U.N. Working Group of Indigenous Populations, Ženeva, oktober 1992.

²¹ Razgovor A.T. Durninga s Stevom Tullbergom, Indiann Law Resource Center, maj 1992.

za dokumentacijo in informacijo iz São Paula, na Filipinih je Center za zakonite pravice in naravne vire v Manili. Na mednarodni ravni pa spodbujajo druge ljudi k pomoči naravnim ljudstvom organizacije, kot so Kulturno preživetje in Mednarodno preživetje iz Londona in Mednarodna delovna skupina za zadeve naravnih ljudstev iz Kopenhagna.

Naravna ljudstva bi lahko odigrala ključno vlogo pri varovanju človeškega planetarnega doma kot varuhi in upravniki oddaljenih in krhkih ekosistemov. Vendar sami tega ne zmorejo storiti. Potrebujemo podporo mednarodnega prava in državne politike, potrebujemo pa tudi razumevanje in pomoč drugih, številčnejših ljudstev sveta...

22 Ko naravna ljudstva pridobijo moč nad lastnim življenjem, se prevladujoči svetovni kulturi postavlja nekaj vprašanj. Gre za potrošniško in individualistično kulturo, ki se je rodila v Evropi, gojila pa še posebej v ZDA. Alan Thein Durning meni, da naravna ljudstva za ohranitev zunanjih področij, kjer živijo, naredijo več kot katerakoli alternativa. Svetu morajo ponuditi žive primere kulturnih vzorcev, ki lahko pomagajo oživiti davne vrednote: vdanost bodočim generacijam, etično spoštovanje do narave, predanost skupnosti. Vprašanje bi se lahko glasilo: ali so naravna ljudstva preteklost ali prihodnost?²²

Osebno menim, da so ta ljudstva v življenju našega planeta tudi prihodnost. Vprašanje, ki ga zastavljam, pa je naslednje: Zakaj Slovencev, ki nacionalno ogroženost zgodovinsko dobro poznamo, na določen način pa smo še vedno ogroženi, problematika naravnih ljudstev tudi v letu 1993 sploh ne zanima? Smo v Evropi in smo na svetu. Tega nočemo ali ne znamo dokazati. Zanimivo je, da ne posamezni etnologi ne etnološka združenja v dolgem letu 1993 niso zmogli ne sebi ne slovenski javnosti spregovoriti ničesar o globalnih in lokalnih problemih naravnih ljudstev, katerih preučevanje in skrb sta vendar (tudi) na ramah - etnologov.²³

²² A.T. Durning, n.d., str. 112.

²³ V kolikor se motim in sem spregledal kakšen prispevek o letu naravnih ljudstev, se opravičujem. Naj povem le to, da sem sam govoril o tem aprila 1993 na Valu 202, za isti program pa sem pripravil o tej temi enouren prispevek, ki je bil na sporedu 2. maja 1993.